

A GAZDASÁGI ÉLET ALAPJAI

A mindennapi élethez és a társadalom működéséhez szükséges **anyagi javakat** (pl. ételt, ruhát, bútort, házat, autót, utat) **a különböző gazdasági tevékenységek** (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatások) **révén tudjuk előteremteni.**

Az anyagi javak előállítását **termelésnek** nevezzük.

A termelés során a **természet** és a **társadalom** között **szoros kapcsolat** alakul ki:

- az ember *átalakítja* a természeti *környezetet* (pl. városokat, utakat... épít),
- *kihasználja* a természet nyújtotta *lehetőségeket* (pl. szép tájat, kedvező éghajlatot... az idegenforgalomban),
- *felhasználja* a természeti *erőforrásokat* (pl. bányászat, vadászat, favágás...).

Természeti erőforrások (természet adta lehetőségek, természeti adottságok, természeti telepítő tényezők) pl.

- ásványkincsek (kőzetek, ércek, szén, kőolaj...) → ipar számára fontosak;
- éghajlat (csapadék, hőmérséklet, napsugárzás...) → mezőgazdaságban különösen fontos;
- vízrajz → mezőgazdaságban (öntözés), iparban (pl. élelmiszeripar, papíripar) fontos;
- domborzat → hegyek pl. vonzzák a turistákat, síkságok kedveznek a földművelésnek, de a közlekedésnél, szállításnál is fontos;
- talaj → mezőgazdaság számára rendkívül fontos.

Társadalmi erőforrások (társadalmi lehetőségek és adottságok, társadalmi telepítő tényezők) – napjainkban egyre fontosabbak, pl.

- munkaerő (pl. Van elég munkás a gyárban?);
- szaktudás (pl. Értenek a gépek kezeléséhez?);
- tőke (pl. Van elég pénz a fejlesztésekre?);
- műszaki-technikai színvonal (pl. Vannak korszerű, csúcstechnikás gépek?);
- infrastruktúra (pl. szállítási hálózat, áram...);
- K+F (= „kutató-fejlesztő” munka, innováció);
- fogyasztópiac (pl. Megveszik a termékeimet?);

Humán (emberi) erőforrások szerepe manapság különösen fontos! → A *termelés hatékonysága* a munkavállalók adottságaitól és a munkaerő költségeitől függ (a **jó munkaerő** magasan képzett, szaktudással rendelkezik, tapasztalt, képes folyamatosan újat tanulni, kulturált, könnyen alkalmazkodik, fizikailag és lelkileg is egészséges... és relatív olcsón dolgozik ☺).

A termelés során alkalmazott *eljárásokat*, *eszközöket* és az őket használó *embert* együttesen **termelőerőnek** nevezzük. → A társadalom **fejlettségét** a termelőerők **színvonala** határozza meg (pl. minél korszerűbb a technika, minél képzetebbek az emberek... annál fejlettebb az adott társadalom).

A termelők nyersanyagokat, alapanyagokat, félkész- és késztermékeket termelnek, melyek a kereskedelem segítségével jutnak el a fogyasztókhoz (felhasználókhoz).

GAZDASÁGI FEJLETTSÉG MUTATÓI

- **GDP = bruttó hazai termék** = egy ország területén egy év alatt előállított új termékek és szolgáltatások összértéke (\$/fő-ben számítva);
- **GNI = bruttó nemzeti jövedelem** = az adott országnak illetve állampolgárainak tulajdonában lévő termelési tényezők segítségével előállított termékek és szolgáltatások összértéke (a GDP-hez hozzáadjuk a külföldön előállított és hazautalt jövedelmeket, majd kivonjuk a más országok vállalatai által nálunk előállított, de külföldre kivitt értékeket) (ezt is \$/fő-ben számítják);
- **nemzeti vagyon** = mindazoknak az anyagi javaknak, természeti és szellemi erőforrásoknak az összessége, amelyekkel egy ország rendelkezik (minél magasabb, annál gazdagabb az ország);
- **infláció** = az árak általános és tartós emelkedése (minél alacsonyabb, annál fejlettebb az ország);
- **születéskor várható élettartam** (minél nagyobb, annál fejlettebb az ország);
- **csecsemőhalálozás** (minél alacsonyabb, annál fejlettebb az ország);
- **egészségügyi mutatók** (pl. hány betegre jut egy orvos vagy egy kórházi ágy, milyen a gyógyszerellátottság, milyen az egészségügyi infrastruktúra, a kórházak felszereltsége stb.);
- **analfabetizmus** (minél kisebb az írástudatlanok aránya, annál fejlettebb az ország);
- **iskolázottság** (minél többen szereznek magasabb végzettséget, annál fejlettebb az ország);
- **munkanélküliség** (minél kisebb a munkanélküliek aránya, annál fejlettebb az ország);
- **infrastruktúra fejlettsége** (minél korszerűbb, jobban kiépített az infrastruktúra (pl. út- és vasúthálózat, repülőterek, csatornázottság, vezetékes víz, gáz, villany, telefon- és Internet-hozzáférés), annál fejlettebb az ország);

- **technikai fejlettség** (minél szélesebb körben és gyorsabban terjednek el a legkorszerűbb eszközök, annál fejlettebb az ország);
- **gazdasági szerkezet** = az anyagi javak előállításához mekkora arányban járulnak hozzá a gazdaság fő ágai (szektorai):
 1. (primer) = mezőgazdaság; 2. (szekunder) = ipar; 3. (tercier) = szolgáltatások; 4. (kvaterner) = K+F (kutató-fejlesztő munka)
 (minél kisebb az 1. szektor aránya, ill. minél jelentősebb a 3. szektor, annál fejlettebb egy ország + a legfejlettebb országokban megjelenik a 4. szektor is, amit a kevésbé fejlett helyeken a többi szolgáltatás közé sorolnak);
- **foglalkozási szerkezet** = a ténylegesen munkát végzők (aktív keresők) mekkora arányban dolgoznak a gazdaság egyes ágaiban (itt is igaz, hogy minél kevesebben dolgoznak az 1. szektorban, ill. minél többen a 3. szektorban, annál fejlettebb az ország);
- **ezen kívül még sok más** mutatót is használnak (jó részüket csak bonyolult számításokkal kaphatjuk meg).

Rendszerint *nem csupán egyetlen* mutatószám alapján állapítják meg az országok fejlettségét, hanem sok mutató összevonásával.

A GAZDASÁGI FEJLETTSÉG TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEI

CENTRUM országok (világgazdasági pólusok)

- a világgazdaság középpontjában álló, fejlett országok tartoznak ide, amelyekben a kapitalista gazdaság legfontosabb elemei (tőke, fejlett technika, szaktudás) összegződnek;
- a legkorszerűbb, legjobban fejlődő gazdasági ágazatokban vezető szereppel rendelkeznek;
- napjaink világgazdasági folyamatainak meghatározó szereplői;
 vezető, irányító szerepük kiterjedhet a Föld valamennyi területére és az ott zajló gazdasági folyamatokra;
 nagy befolyásuk van a nemzetközi kereskedelemre;
- legjobbak a társadalmi-gazdasági mutatóik (pl. GNP 10.000 \$/fő fölött);
 gazdag országok, jelentős a szociális és a társadalmi jólét (ennek alapját a gazdasági fejlettség képezi);
- pl. USA, Japán, EU országok (Németország, Franciaország, Olaszország, Egyesült Királyság...).

PERIFÉRIA országok (a világgazdaság peremterületei)

- a világgazdaság képzeletbeli peremén elhelyezkedő, szegény, fejlődő országok tartoznak ide;
- a világgazdasági folyamatokban passzív szerepet töltenek be;
 nagymértékben függenek a fejlett országok által irányított globális folyamatoktól (kiszolgáltatott helyzet);
- rosszak a gazdasági mutatóik (pl. GNP 1.000 \$/fő alatt);
 társadalmi és szociális problémákkal küszködnek (az elmaradott gazdaság eredménye a nagyfokú szegénység)
  - rossz egészségügyi helyzet (keves orvos, rendelő, kórház, gyógyszerhiány, korszerű műszerek hiánya, gyakori járványok, fertőző betegségek gyors terjedése);
  - alacsony átlagéletkor, magas csecsemőhalálozás;
  - túlnépesedés → élelmiszerhiány, egyoldalú táplálkozás, alultápláltság, éhezés / sok fiatal (oktatási gondok, munkanélküliség);
- pl. Afrika, Ázsia és Latin-Amerika fejlődő országai (legelmaradottabbak a fekete-afrikai országok).

NEMZETKÖZI KERESKEDELEM

Sok-sok évszázadon át a világgazdaság legfontosabb szereplői a kapitalizmus kezdetén (ipari forradalom idején) létrejött kisebb-nagyobb **nemzetgazdaságok** voltak. (*Nemzetgazdaság = egy ország határain belül zajló gazdasági folyamatok összefoglaló neve.*)

A **nemzetgazdaságok célja** az **egységes nemzeti piac** megteremtése volt

- határokon belül egységessé váltak a gazdasági szabályok;
- az országon belül szabadon mozoghat az áru, a munkaerő és a tőke (pl. egy ország határain belül bárhol eladhatom a termékeimet, bárhol vállalhatok munkát, vagy befektethetem a pénzem).

A **nemzetállamok feladata** a külföldről érkező negatív gazdasági hatások kivédése, mérséklése (pl. hazai termelők támogatása a külföldi vetélytársakkal szemben).

Az államnak ezt a védő szerepkörét **protekciónizmusnak** nevezzük, melynek több fajtája van

- **vám** = külföldről behozott árucikkekre kivetett adó;
- **kvóta** = külföldi árucikkek behozatalának mennyiségi korlátozása;
- **embargó** = kereskedelmi tilalom.

Ennek ellenkezője a **szabadkereskedelem** (amikor semmi nem gátolja az árucikkek szabad áramlását a nemzetgazdaságok között; nincs vám, nincs kvóta, nincs embargó).

Import: külföldi árucikkek behozatala az országba. ↔ **Export:** hazai árucikkek kivitele külföldre.

A 20. század végéig a különböző országok főleg egymással kereskedtek = nemzetközi kereskedelem (országok közötti kereskedelem). **Napjainkban** a nemzetgazdaságok szerepe lecsökkent, ugyanakkor a transznacionális vállalatok jelentősége egyre nagyobb (ők kereskednek egymással).

A nemzetközi kereskedelem ma **főleg a centrum országok között zajlik** (USA, Japán, Európai Unió tagországai között).

A Föld legfontosabb nemzetközi kereskedelmi szervezete a Világkereskedelmi Szervezet (WTO).

VILÁGGAZDASÁG

Az egész Földet behálózó gazdasági kapcsolatrendszer, amelyben a termelés és az ezzel összefüggő kereskedelmi tevékenységek **nemzetek feletti szinten** szerveződnek.

(Az áruk és szolgáltatások kereskedelme, az információk áramlása és egyéb tényezők átlépik az országok határait.)

GLOBALIZÁCIÓ

Napjaink divatos (angol eredetű) kifejezése, amit nehezen lehet magyarra lefordítani. Szó szerint „**világméretűvé válást**” jelent.

Elsősorban az **egész Földre kiterjedő gazdasági folyamatokat** jelölünk ezzel a kifejezéssel

- a piacgazdaság (kapitalizmus) szabályai az egész Földön általánossá válnak;
- a nagyvállalatok (multinacionális vállalatok, világcégek) mindenhol jelen vannak.

Ezen kívül jelenthet az egész Földre kiterjedő **kulturális folyamatokat** is (pl. egyre többen beszélnek angolul, mindenhol amerikai filmeket néznek, kólát isznak, hamburgert esznek, farmernadrágot hordanak, ugyanazokat a slágereket hallgatják, lájkolnak...).

Kialakulása

1. Elmúlt évtizedekben a nagyvállalatok lettek a világgazdaság főszereplői.
2. Nyersanyag- és energiaárak egyre magasabbak lettek.
3. Fontos lett a gyorsaság (amelyik cég a leggyorsabb, az keresi a legtöbbet).

↓
A fokozódó piaci verseny miatt a nagyvállalatok ma már minden földrészen, sok-sok országban jelen vannak.

↓
Minden terméket ott gyártanak, ahol azt a legolcsóbban tudják előállítani.

↓
A termelés az egész Földre kiterjed = világméretűvé vált = globalizálódott.

Legfőbb folyamatai

A gazdasági élet szereplői egyre sokoldalúbb, az egész Földet behálózó kapcsolatrendszerrel építettek ki egymással. → Így egyre bonyolultabb és szorosabb kölcsönös függésbe kerültek egymással. → Transznacionális vállalatok (világcégek) és regionális integrációk jöttek létre. → A gyors kapcsolatteremtést a cégek egymástól távol lévő egységei között a korszerű technológia segíti (pl. Internet, mobilhálózatok). → A modern kommunikációs technika a fogyasztói szokásokat, az emberek életmódját is befolyásolja (pl. hírek, tévésorozatok, reklámok...).

TRANSZNACIONÁLIS VÁLLALATOK (TNC)

Azok a **nemzetközi nagyvállalatok** (világcégek), amelyek **tevékenységük során átlépik az országhatárokat**. → Így termékeiket sem egy-egy országban, hanem a világgazdaság egészében állítják elő (**leányvállalatokat hoznak létre más országokban**), és a világpiacon értékesítik.

Pl.: Coca-Cola, Pepsi, McDonald's, Nike, Adidas, Levi's, Sony, Philips, Electrolux, Ford, Toyota, Shell, Tesco stb.

Céljuk

Minden tevékenységüket abban az országban végezzék (minden leányvállalatot oda telepítenek), ahol a legkisebbek a költségek és a legnagyobb nyereség várható (pl. ahol olcsó a munkaerő, sok nyersanyag van a közelben, adókedvezményeket adnak stb.). Ezt nevezzük **költségminimalizálásnak**, illetve **profitmaximalizálásnak** (profit = haszon). + Fontos szempont a gyorsaság is (igények gyorsan változnak, technika is állandóan fejlődik), ezért cél a **rugalmas termelés** ().

Jellemzők/felépítésük

- **anyavállalat** a cég központja (ott hozzák a legfontosabb döntéseket, onnan irányítják és ellenőrzik a leányvállalatok működését), ezek általában a centrum országok legnagyobb városaiban vannak, pl.: New York, London, Párizs, Tokió;
- **piackutatás, marketing** a fogyasztópiacokhoz (nagyvárosokhoz) közel helyezkedik el;
- **kutatás-fejlesztés** (= **K+F**, innováció) az egyetemek közelébe költözik;
- „**kéményes ipar**” (= alapanyagok termelése, pl. vas- és acélkohászat, üvegyártás, műanyaggyártás, textilipar) olyan országokra jellemző, ahol sok az olcsó nyersanyag és az energiahordozó;
- „**csavarhúzó ipar**” (= részegységek gyártása, pl. karosszéria, motor, kipufogó, kerék, ülés, autórádió...) oda települ, ahol sok az olcsó, de iskolázott, könnyen betanítható munkaerő, vagy nagy adókedvezmények vannak;
- részegységek **összeszerelése** a fogyasztópiacok közelében zajlik.

PÉNZ A VILÁGGAZDASÁGBAN

Pérez = minden, amit általánosan elfogadnak különböző termékekért és szolgáltatásokért cserébe.

Pérez 3 fő funkciója (szerepe)

- kereskedelmi közvetítő eszköz (csereeszköz, fizetőeszköz);
- értékmérő eszköz (pérez segítségével tudjuk a különböző árucikkek és szolgáltatások értékét összehasonlítani);
- kincsképző eszköz (pérez formájában vagyont lehet gyűjteni, felhalmozni).

Pérez fajtái

- árupérez (pl. régen: só, arany, ezüst, bor, búza, szarvasmarha, dohány...);
- készpérez (fémpérez = érme; papírpérez = bankjegy);
- bankszámlapérez (napjainkban az elektronikus kereskedelem révén egyre elterjedtebb).

Infláció = tartós árnövekedés, azaz csökken a pérez vásárlóereje (értéke)

- nem pérezromlás, mert a pérez nem romlik meg, mint a lejárt szavatosságú konzerv;
- minden pérezfajtánál fontos szempont az **értékállóság**, de sajnos a pérez értéke állandóan változik (pl. ha nőnek az árak, akkor csökken a pérez értéke, vagyis ugyanannyi pérezért kevesebbet kapunk, mint korábban).

Valuta, deviza

- **valuta** idegen országok péreznemeinek gyűjtőneve (amit kézbe lehet venni);
- **deviza** nemzetközi pérezforgalomban használt fizetőeszközök gyűjtőneve (ez lehet valuta is, de lehet csekk, hitellevél vagy számlapérez is, tehát olyan fizetőeszköz is, ahol magát a pézret nem tudjuk kézzel megfogni);
- ha egy valuta szabadon átváltható (más országok péreznemére), akkor **konvertibilis** valutának nevezzük.

A különböző országok péreznemeinek egymáshoz viszonyított értékét az úgynevezett **valutaárfolyam** mutatja

- **vételi** árfolyam azt mutatja, hogy a pérezváltó mennyiért veszi meg tőlünk a valutát;
- **eladási** árfolyam azt mutatja, hogy a pérezváltó mennyiért adja el nekünk a valutát (mindig ez a magasabb!).

Értékpapírok = olyan speciális okiratok, melyek birtokosai pézrbeli követeléssel léphetnek fel az értékpapír kibocsátójával szemben

- fajtái: állampapírok, kötvények, részvények.

Bank = pénzügyi intézmény, melynek legfontosabb **feladatai**

- számlavezetés;
- hitelnújtás (hitel = pénzügyi kölcsön);
- valuta adás-vétel;
- pénzügyi tanácsadás;
- értékpapír-forgalmazás (nagy részük az értéktőzsdén cserél gazdát).

A legjelentősebb bankok a legfejlettebb országok nagyvárosaiban működnek (pl. New York, Tokió, London, Zürich, Frankfurt...).

Értékpapírokat nem csak a bankok forgalmazzák! Nagy részük az értéktőzsdén cserél gazdát.

NEMZETKÖZI TŐKEÁRAMLÁS

Tőke = minden olyan felhalmozott érték, ami a tulajdonosa számára értéktöbblet szerzését teszi lehetővé (minden, ami valakinek hasznot hoz).

Tőke fajtái

- **árutőke** (egy boltban pl. a polcokon lévő áru, amit a kereskedő elad);
- **eszköztőke** (egy gyárban pl. a gépek, amivel dolgoznak, és az így gyártott dolgokat el lehet adni);
- **földtőke** (a termőföld pl. sok búzát terem, és azt el lehet adni);
- **szellemi tőke** (egy jó ötlet, szabadság, amit el lehet adni) + tehetség, ügyesség (pl. különböző művészeknél);
- **pénztőke** (ha egy bankban kamatoztatjuk, vagy befektetjük, pl. értékpapírokat vásárolunk);
- **működőtőke** (egy vállalatba is befektethetjük a pénzünket, ami nyereséges lehet).

Működőtőke-befektetések

- „**barnamezős**” beruházás = egy már meglévő (régebbi) vállalatot megvásárolunk, vagy bővítünk, korszerűsítünk;
- „**zöldmezős**” beruházás = teljesen új vállalatot alapítunk (egy addig érintetlen területen).

Nemzetközi tőkeáramlás = a pénztőke országhatárokat átlépő mozgása (külföldön fektetem be a pénzem, pl. külföldi bankban kamatoztatom, külföldi részvényeket veszek, külföldön alapítok egy vállalatot).

Földünk két legfontosabb pénzügyi szervezete a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és a Világbank.

MEZŐGAZDASÁG

A mezőgazdaság a gazdasági élet **első (primer) szektora**.

Feladata: élelmiszeripari termékeket, és más iparágak (pl. textilipar, bőripar, bútorigar, papíripar, gyógyszeripari) számára szükséges nyersanyagokat állít elő.

Ágazatai: növénytermesztés (földművelés), állattenyésztés, erdő- és vadgazdálkodás, halgazdálkodás.

Napjainkban a mezőgazdasági termékek előállítása és feldolgozása gyakran összefonódik, esetleg a termékek szállítását, forgalmazását, értékesítését is magába foglalja. → Ekkor már **élelmiszergazdaságról** beszélünk.

Telepítő tényezők

- **természeti adottságok** nagy hatással vannak a mezőgazdasági termelésre, pl. éghajlat (napsugárzás, hőmérséklet, csapadék), vízrajz (talajvíz, öntözővíz), domborzat (sík területek), talaj;
- mindezek mellett (elsősorban a fejlett országokban) különböző **társadalmi tényezők** is szorosan kapcsolódhatnak a mezőgazdasági termeléshez, pl. tudomány (kutató-fejlesztő munka [K+F]: növénynevelés, biotechnológia, géntechnológia, agrokémia...), tőke, szaktudás (szakképzett munkaerő), korszerű technológiák (gépek, vegyszerek, öntözőrendszerek...).

Termőterületek növelése, termésátlagok (hozamok) növelése

- **extenzív (külső)** gazdálkodás = a **menyiségi** növekedést a megművelt földterületek növelésével, terjeszkedéssel biztosítják (szűz földek felszántásával, erdőirtással, hegyoldalak teraszos művelésével, öntözés kiterjesztésével...) + az állatokat legeltetik;
- **intenzív (belső)** gazdálkodás = a **minőségi** növekedést kisebb területen, de fejlett technológia, szaktudás és sok-sok tőke bevonásával érik el + az állatokat istállóban, ólakban tenyésztik és takarmánnyal etetik.

HAGYOMÁNYOS (TRADICIONÁLIS) MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS

Földünkön a mezőgazdasági dolgozók nagy része (közel 90%-a) a **fejldő országokban** végzi a munkáját, hagyományos módon.

A hagyományos mezőgazdasági termelés **technikai színvonala elmaradott**

- nem használnak gépeket (főként kézi vagy állati erővel művelik a földeket, nagyon ritkán öreg, ócska gépekkel);
- nem használnak vegyszereket (műtrágyát, növényvédő szereket),
- nem rendelkeznek korszerű szakismeretekkel,
- hiányzik a termelést támogató K+F munka (pl. nem használnak nemesített vetőmagokat).

Ilyen körülmények mellett a **termésátlagok igen alacsonyak**.

A mezőgazdasági termelés szinte egyedüli **célja az önellátás**, a létfenntartáshoz elengedhetetlenül szükséges élelmiszerek alapanyagainak megtermelése. A növénytermesztés csupán az élelmiszerek előállításához szüksége növényekre korlátozódik, az

állatok számára nem természetnek takarmányt. A fejlődő országok nagy része azonban még az önellátáshoz szükséges élelmiszermennyiséget sem tudja előállítani (az alacsony hozamok és a gyorsan növekvő népességszám miatt)! ☹

Trópusi talajváltó gazdálkodás

- forró övezet esőerdőire (Amazonas-medence, Kongó-medence, Indonéz-szigetvilág) és a szavannákra jellemző;
- ez a gazdálkodás jól alkalmazkodik a környezeti adottságokhoz
  - az erdőnek csak egy kis területét irtják ki (kézi erővel);
  - a megmaradt növényzetet felégetik (a hamu trágyázza a talajt);
  - kicsit megkapálják a földet, kézzel elültetik a növényeket;
  - a beérett termést kézzel leszedik, ásóval kitérítik, vagy sarlóval learatják;
  - a sok csapadék miatt a rossz minőségű talaj tápanyagtartalma hamar elfogy;
  - a kimerült terület helyett néhány évente újabbat kell birtokba venni, kiirtani, felégetni stb.;
  - a korábbi területet évekig pihentetik, hogy benőhessen az eredeti növényzet, s így újra tápanyag jusson a talajba;
- termesztett növények: gumós növények (burgonya, manióka, batáta, táró, jamszgyökér), bab, kukorica, köles, cirok, szezám, tök...

Árasztásos-öntözéses rizstermesztés

- monszun éghajlatra jellemző (pl. Dél-, Délkelet- és Kelet-Ázsiában: Indiában, Thaiföldön, Vietnamban, Kínában...);
- évezredekkel ezelőtt alakult ki a nagy folyóvölgyekben (pl. a Jangce mentén);
- nagyobb hozam elérése érdekében sok helyen a hegyoldalakat is termővé tették (több száz méteres magasságig teraszokat alakítottak ki rajtuk, melyeket szintén kézi és állati erővel művelnek);
- a teraszok kialakítása, a rizs vetése és csíráztatása, a palánták kiültetése, az elárasztott földek gyomlálása, a termés learatása, cséplése stb. nagyon sok élőmunkát igényel
  - a gátakkal körülvett kis parcellákat nyáron elárasztják a monszunesőktől megduzzadt folyók vizével;
  - a sáros földeket bivaly húzta ekével felszántják;
  - a parcellák egyik sarkát elkerítik: oda vetik el a rizst, hogy kicsírázzon;
  - később a rizspalántákat egyenként kiültetik a vízzel borított, sáros földekre;
  - pár hónap alatt a víz elpárolog, ill. felszívják a növények;
  - ezt követően kézi erővel betakarítják (learatják, kicsépelik) a termést.

Oázisgazdálkodás

- sivatagokra (pl. Észak-Afrika, Közel-Kelet, Közép-Ázsia) jellemző ez a gazdálkodási mód;
- növények számára szükséges vizet a források, ásott vagy fúrt kutak és a jövevényfolyók (pl. Nílus) biztosítják;
- öntözésnek köszönhetően pl. datolyapálmát természetnek + a fák árnyékában árpát, kölest, rizst, zöldségeket, esetleg gyapotot.

Nomád pásztorkodás

- elsősorban a Föld száraz területeire jellemző
  - sivatagos, félsivatagos területeken tevé;
  - száraz, füves szavannákra juh, kecskét, esetleg sovány szarvasmarhát;
  - füves pusztákra szarvasmarhát, lovat legeltetnek;
- igénytelen állatoknak nem természetnek takarmányokat, csak a természetes növénytakarót hasznosítják
  - a pásztorok vándorló életmódot folytatnak, az éghajlati adottságokhoz (főként a csapadékhoz) igazodva;
  - mindig oda terelik az állatokat, ahol friss legelőt és jó ivóvizet találni;
- magashegységek rossz legelőin is gyakori ez a tenyésztési mód, pl. juh, kecske, ill. Dél-Amerikában lámát legeltetnek;
- tundrán a rénszarvasokat tenyésztik ilyen nomád módon.

TÖKÉS MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS

Elsősorban a **fejlett országokra** jellemző, ahol az aktív keresőknek csak kis része foglalkozik ezzel a szektorral, mégis képesek sokat termelni, hiszen a termelést **fejlett technológia**, szakértelem, szakképzett munkaerő, K+F munka és sok-sok tőke segíti (kevés az élőmunka, jellemzőek a korszerű gépek, műtrágyák és növényvédő szerek, nemesített vetőmagok és nagy hozamú tenyészállatok...).

Ilyen körülmények mellett a **termésátlagok magasak**.

Cél az **árutermelés** (nem önellátásra, hanem eladásra, exportra termelnek).

„Vegyes” gazdálkodás

- az intenzív növénytermesztés és az intenzív állattenyésztés összefonódásával jött létre = növények egy részét (a takarmányt) az istállóban lévő állatoknak termesztik;
- Európa legtöbb országára (pl. hazánkra is) ez a gazdálkodási forma a legjellemzőbb.

Szakosodott gazdálkodás

• Extenzív (külső) szakosodott gazdálkodás

- hatalmas méretű birtokokon (farmokon) **szakosodott** termelés folyik = óriási területen csak egy-két fajta növényt vagy állatot termesztnek, illetve tenyésztnek, de azt nagyon nagy mennyiségben (pl. az USA és Dél-Amerika füves pusztáin szarvasmarhákat, Ausztrália és Új-Zéland legelőin juhokat tenyésztnek (hús, gyapjú), a szántóföldeken pedig rengeteg búzát, kukoricát... termesztnek);
- termelés növeléséhez egyre nagyobb területeket kell megművelni, ez pedig csak gépek segítségével lehetséges.

• Intenzív (belső) szakosodott gazdálkodás

Ültetvényes gazdálkodás

- elsősorban a trópusi területekre, főleg az egykori gyarmatok fejlődő országaira jellemző;
- külföldi tőke segítségével mégis fejlett gazdálkodás alakult ki;
- a termelés célja itt is az eladás (ártermelés);
- az ültetvényekre a **monokultúra** jellemző (ugyanazt az egy-két növényt termesztik óriási területeken);
- ennek előnye, hogy könnyű gépesíteni, hátránya, hogy a talaj gyorsan kimerül, a természeti csapásoknak (pl. kártevőknek) nehezen tud ellenállni és a világpiaci árak változása bizonytalanná teheti a bevételt;
- termesztett növények: kakaó, kávé, kókuszdió, olajpálma, banán, kaucsukfa (gumifa), cukornád, gyapot, földimogyoró, tea...

Városellátó övezetek

- fejlett országok világvárosai körül alakultak ki;
- elsődleges cél, hogy minden nap friss hússal, tejtermékekkel, tojással, zöldségekkel, gyümölcsökkel és virágokkal lássák el a városokban lakó sokmillió embert (ezeket a mezőgazdasági termékeket messziről nem lehet odaszállítani, mert útközben tönkremennének [Oké, manapság már minden megoldható, csak nagyon drágán.]

IPAR

Az ipar a gazdasági élet **második (szekunder) szektora**.

Feladata: a természetben fellelhető nyersanyagok kitermelése és feldolgozása, ill. a mezőgazdasági termékek feldolgozása.

Minél fejlettebb az ipar, annál magasabb fokon dolgozza fel a termékeket, s építi be termékeibe a szaktudást, a hozzáértést, a K+F (kutató-fejlesztő) munka újításait, a csúcstechnikát. Az ipar jelenléte és fejlettsége meghatározza egy ország általános fejlettségi színvonalát is.

Ipar szerkezete

- **kitermelőipar** = energiahordozók és ásványi nyersanyagok bányászata;
- **alapanyagipar** = további feldolgozáshoz szükséges anyagok és félkész termékek előállítására (pl. vasércből vasat, vasból acélt; bauxitból timföldet, timföldből alumíniumot; kőolajból műanyagot; fából cellulózt és deszkákat; gyapotból pamutot gyártanak);
- **feldolgozóipar** = termeléshez szükséges gépek és berendezések, ill. fogyasztási cikkek gyártása (pl. acélból gépeket, szerszámokat; alumíniumból edényeket, járművek karosszériáját; műanyagból esőkabátot, iskolatáskát, fogkefét, tálcát, dobozt; cellulózból papírt, deszkákból bútort, faházat; pamutból ruhát, bőrből cipőt... gyártanak).

A történelem során az ipar szerkezete (az egyes iparágak és ágazatok jelentősége) folyamatosan változott, bővült és átalakult. Minden korban más és más ágazatokon volt a hangsúly, más és más terület számított fejlettnak (textilipar → gépipar, vas- és acélkohászat → vegyipar → napjaink csúcstechnikás „high-tech” ágazatai).

Napjaink legdinamikusabban fejlődő és más ágazatokat is magukkal ragadó ágazatai az ún. **húzóágazatok**, pl. távközlési eszközök gyártása, számítógépipar, mikroelektronika (chipgyártás), lézertechnika, robottechnika, repülőgépgyártás, űrtechnika, gyógyszeripar, biotechnika stb. Ezek a csúcstechnikát alkalmazó húzóágazatok a technikai fejlesztések élvonalát képezik, ezért nagy szaktudást, magasan képzett munkaerőt, sok tőkét és K+F munkát igényelnek.

IPARTELEPÍTŐ TÉNYEZŐK

Az ipari üzemeket a tulajdonosaik mindig oda telepítik, ahol azok a lehető legnagyobb profitot (hasznot) hozzák. A telepítő tényezők határozzák meg, hogy ez éppen hol lehetséges.

Hagyományos ipartelepítő tényezők

Természeti telepítő tényezők (természeti adottságok)

- **energiahordozók, ásványkincsek** → nyersanyagbázisokra (lelőhelyek közelébe) települ a kitermelőipar (bányászat), a sok anyagot igénylő kohászat, több esetben az energiatermelés is;
- **víz** → az ipar számos területén nélkülözhetetlen, így pl. gyakran víz mellé települ az energiatermelés, a papírgyártás, a vegyipar, az élelmiszeripar több ágazata...;
- éghajlat, domborzat → szerepük az ipari termelésnél elhanyagolható;

Társadalmi telepítő tényezők (társadalmi-gazdasági lehetőségek)

- **munkaerő** → olcsósága, nagy tömege, vagy éppen a szakképzettsége vonzhatja a különböző iparágakat (pl. olcsó, betanítható munkaerőt igényel a textilipar, szakképzett munkaerőt viszont a vegyipar);
- **fogyasztópiac** → a lakosság igényeit közvetlenül kielégítő ágazatok szempontjából fontos (pl. tejipar, sütőipar);
- **már meglévő ipar** → korábbi beruházások, más üzemek közelsége különösen a nehéziparban jelentett nagy vonzerőt régebben (elsősorban az ipari forradalom idején);
- **infrastruktúra** → napjainkban roppant fontos a könnyű megközelíthetőség, a gyors elérhetőség, a jó közlekedés, a modern telekommunikáció, a közszolgáltatások (víz, gáz, villany, csatorna stb.) fejlettsége;
- **tőke** → szerepe különösen a tőkeigényes, csúcstechnikás húzóágazatoknál kiemelkedő.

Napjaink transznacionális vállalatai számára fontos ipartelepítő tényezők

- az ipar globális átalakulása az utóbbi évtizedekben új szempontokat vetett fel a telephelyválasztásnál, és átrendezte több ágazat földrajzi elhelyezkedését is;
- a transznacionális vállalatok részegységeiket (leányvállalataikat) különböző országokba telepítik, mivel más és más részfolyamatát végzik a teljes termelési fázisnak, ezekhez pedig mindig más telepítő tényezőkre van szükség
  - **piackutatás, marketing** → fogyasztópiacokhoz közel helyezkedik el;
  - **K+F** (kutató-fejlesztő) munka (=innováció) → egyetemi városokba, technológiai parkokba (kutatóközpontokba) kerül, ahol bőségesen áll rendelkezésre drága, de magasan képzett munkaerő („agyelszívás”: okos embereket gyakran más országokból csábítják el, pl. jobb fizetéssel);
  - **nyersanyag-kitermelés** → továbbra is az ásványkincs-lelőhelyek közelében marad;
  - **alapanyaggyártás („kéményes ipar”)** → nagyrészt azokba a fejlődő országokba települ, ahol sok olcsó munkaerő áll rendelkezésre, és nincsenek szigorú környezetvédelmi előírások (környezetvédelmi szabályozás hiánya ☹);
  - **részegységek gyártása (alkatrészgyártás) és összeszerelés („csavarhúzó iparágak”)** → a világon bárhol megtalálható, ahol olcsó, nem szakképzett, de iskolázott, könnyen betanítható és mozgatható munkaerő áll rendelkezésre + fontos az is, hogy a terület legyen elérhető a világ információs hálózatai számára (pl. Internet, banki hálózatok, mobilkommunikáció) + legyen megfelelő az infrastruktúra (közút, vasút, repülőtér), a könnyű megközelíthetőség érdekében + legyenek a közelben modern üzleti szolgáltatások (bankhálózat, biztosítók, tanácsadó és logisztikai cégek) + esetleg az állam vagy a helyi önkormányzatok hozzanak létre ipari parkokat, adjanak kereskedelmi és adózási kedvezményeket;
  - **végtermékek előállítás (készre szerelése) és értékesítése** → a fogyasztópiacok közelébe került.

Az ipartelepítő tényezők **egyenetlen eloszlása** miatt a világ ipara is egyenetlenül helyezkedik el. Az ipari forradalom idején a szén- és vasérclelőhelyek közelébe települt **hagyományos iparvidékek** ma válságban vannak („rozsdaovezetek”). Az **új, fejlett ipari zónák** elsősorban a kellemes éghajlatú, jó infrastruktúrájú, szakképzett munkaerőben bővelkedő területeken alakultak ki.

ENERGIAGAZDASÁG

Feladata: energiahordozók kitermelése (bányászata), feldolgozása (átalakítása) és elosztása a fogyasztók között.

Az utóbbi kétszáz évben (de különösen a II. világháború óta) a világgazdaság energiaigénye megsokszorozódott: rohamosan nő az ipar termelése, valamint a közlekedés és (a robbanásszerű népességnövekedés, ill. az életminőség-javulás következtében) a lakosság energiaigénye is. Minél fejlettebb egy ország gazdasága, annál több energiára van szüksége.

Elsődleges energiahordozók → természetben megtalálható, rögtön felhasználható energiahordozók

• **Megújuló (alternatív) energiahordozók**

- felhasználásuk után újra és újra munkára foghatóak (nem fogynak el, legfeljebb ideiglenesen szünetelnek) → pl.: folyóvíz, szél, napsugárzás, geotermikus energia (Föld belső hője, pl. termásvíz), fa, biomassa (szerves hulladékból, éghető), izomenergia, tengervíz hullámozása, ár-apály (tengerjárás, apály-dagály);
- hosszú ideig övék volt a vezető szerep az energiatermelésben, de az ipari forradalom következtében gyorsan veszítettek korábbi jelentőségükből;
- napjainkban ismét egyre nagyobb szükség lenne rájuk (mert a hagyományos energiahordozók kezdenek elfogyni), de gazdaságos hasznosításuk nem minden esetben megoldható;
- relatív olcsó, többnyire környezetbarát („zöld”) energiaforrások.

• **Fogyó (nem megújuló) energiahordozók** → egyszer lehet őket felhasználni, ezt követően nem termelődnek újra

Szénhidrogének

- elpusztult **planktonokból** (egykor a tengerben lebegő parányi élőlényekből) keletkeztek → a tengerfenék iszapjába betemetődve, oxigéntől elzárva, a bomlás, a növekvő nyomás és hőmérséklet hatására;
- **kőolaj** - napjaink **legfontosabb** energiahordozója (jelenleg a Föld energiatermelésének kb. 37%-át adja);
  - a közlekedésben egyelőre pótolhatatlanok a kőolajszármazékok (benzin, gázolaj, kerozin);
  - sokoldalúan felhasználható – nem csupán energiahordozó, hanem fontos vegyipari nyersanyag is, nélkülözhetetlen pl. a szintetikus anyagok (műszál, műanyag, gumi...) gyártásánál;
  - könnyen, olcsón szállítható (csővezetéseken, hatalmas tartályhajókon), ezért a lelőhelyektől távol is felhasználható;
  - ha kiömlik, vagy elégetik, akkor nagymértékben szennyezi a környezetet (talajt, vizet, élővilágot, levegőt);
  - legnagyobb kitermelők: Szaúd-Arábia, Oroszország, USA, Irán, Mexikó, Kína, Venezuela, Norvégia, Egyesült Királyság...
- **földgáz** - az utóbbi évtizedekben fokozatosan **nő a jelentősége** (napjainkban kb. 24% a részesedése az energiatermelésből);
  - az olajválság (a kőolaj árának hirtelen emelkedése) és a környezetvédelem miatt került előtérbe, mert olcsóbb az olajnál és elégetése kevesebb szennyezéssel jár;
  - vezetékessé továbbítása olcsó és praktikus, de hajón vagy tartályokban nehézkes szállítani;
  - legnagyobb kitermelők: Oroszország, USA, Kanada, Egyesült Királyság, Indonézia, Algéria, Hollandia, Norvégia...

Szenek

- elpusztult **növényi maradványokból** keletkeztek → főként mocsarakban, meleg, nedves éghajlaton, az őket befedő üledékek súlya alatt összenyomódva, oxigéntől elzárva, lassú, belső égéssel, hosszú idő alatt fokozatosan átszenesednek → tőzeg → lignit → barnaköszén → feketeköszén → antracit lesz belőlük;
  - **tőzeg**: nagyon fiatal (néhány tízezer éves), halvány színű, pocskék minőségű;
  - **lignit**: fiatal (néhány millió éves), szürke színű, gyenge minőségű (kicsi a fűtőértéke, kevés energiát tartalmaz);
  - **barnaköszén**: idősebb (több tízmillió éves), sötétbarna színű, közepes minőségű (több meleget ad);
  - **feketeköszén**: idős (több százmillió éves), sötét fekete színű, jó minőségű (nagy a fűtőértéke);
  - **antracit**: ez a legjobb feketeköszén fajta, nagyon magas a fűtőértéke;
- ipari forradalom idején vált a legfontosabb energiahordozóvá (50% feletti volt a részesedése a világ energiatermeléséből) és egészen az 1960-as évek közepéig övé volt a vezető szerep;
- jelenleg a **második legfontosabb** energiahordozó (ma az energiatermelés kb. 26%-át adja);
- elégetésekor rengeteg szennyező anyag kerül a levegőbe (+ szénpor is, a bányák közelében);
- költséges a szállítása, ezért a hőerőművek a szénbányák közelébe települtek;
- legnagyobb kitermelők: Kína, USA, India, Ausztrália, Németország, Dél-afrikai Köztársaság, Lengyelország, Oroszország.

Hasadóanyagok (radioaktív anyagok)

- hasadóanyagok közül elsősorban az uránércet használják energiatermelésre → atomerőművekben hasznosítják;
- energiatermelésben az utóbbi évtizedekben jelent meg, **szérségtelen mértékben** (kb. 7% a részesedése);
- előnyei: nagyon sok energiát tartalmaz, olcsó, szállítási költsége is alacsony, szennyezőanyag-kibocsátása csekély;
- hátrányai: az atomerőművek építése roppant drága, sok hűtővizet igényelnek, gondot jelent a keletkező veszélyes hulladékok elhelyezése, nagy a környezeti kockázata (egy esetleges baleset beláthatatlan környezeti katasztrófát okozhat);
- legnagyobb kitermelők: Kanada, Niger, Oroszország, Kazahsztán, Ausztrália..., Franciaország.

Másodlagos energiahordozók → emberek állítják elő őket valamilyen elsődleges energiahordozóból, mesterséges úton

- fából faszenet; kőszénből kokszot; kőolajból petróleumot, gázolajat (dízelt), benzint, kerozint; vízből gőzt; stb.;
- legfontosabb másodlagos energiahordozó a **villamos energia**
  - könnyű szállítani (vezetékeken); egyszerű a felhasználása (a legtöbb gép ma már ezzel működik);
  - elsősorban széntüzelésű, valamint kőolaj- és földgázüzelésű hőerőművekben állítják elő, kisebb mértékben atomerőművekben, vízerőművekben, szél erőművekben (szélfarmokon) stb. is.

INFRASTRUKTÚRA

A gazdaság harmadik és negyedik szektorának (tercier és kvaterner szektor = szolgáltatások és K+F (kutató-fejlesztő) munka) működéséhez elengedhetetlenül szükséges műszaki létesítmények gyűjtőneve + ide tartozik az emberek szaktudása, termelési tapasztalata, és a szabályozás (jogszabályok) is, ami a gazdaság működéséhez szükséges.

Az infrastruktúra tehát egyfajta keret vagy rendszer, ami közvetlenül nem vesz részt az anyagi javak előállításában (a termelésben), de mégsem választható el a különböző gazdasági tevékenységektől, mert nélküle az anyagi termelés is lehetetlen lenne, hiszen az infrastruktúra az ehhez szükséges különböző szolgáltatások alapját képezi.

Anyagi infrastruktúra

- azok a műszaki létesítmények tartoznak ide, melyeket nem közvetlenül anyagi termelésre használnak → pl. út- és vasúthálózat, vezetékrendszerek (villany, gáz, olaj, távfűtés, víz, csatorna, távközlés), ill. egyes építmények (pályaudvarok, repülőterek, kikötők, megállóhelyek, iskolák, kórházak, rendelőintézetek, hivatalok épületei...).

Humán infrastruktúra

- az emberek tudása, tapasztalata, szakképzettsége, iskolázottsága, munkakultúrája, valamint a társadalom szervezettsége, fejlettségi foka, ill. mindezek rendszere tartozik ide.

Intézményi infrastruktúra

- ide tartoznak mindazok a szabályok, melyek a gazdaság működésénél elengedhetetlenek (pl. a piacgazdaság működését és a társadalom életét meghatározó törvények és más jogszabályok).

Az infrastruktúra fejlettsége (képzettség, technikai színvonala, ill. tudása, szervezettsége) különösen az információs gazdaság (távközlés és kommunikáció), a K+F (kutató-fejlesztő) munka, a modern pénzügyi és kereskedelmi szolgáltatások, valamint a közlekedés és szállítás, ill. az idegenforgalom területén fontos.

KÖZLEKEDÉS, SZÁLLÍTÁS

Szárazföldön

- *közúti*
  - legrégebb és legelterjedtebb közlekedési és szállítási mód;
  - kis és közepes távolságra érdemes igénybe venni;
  - viszonylag gyors és kényelmes; háztól-házig szállít (nem kell átrakodni);
  - teherszállítás esetén drágább, mint a vasút;
  - csak kevés személy és kis mennyiségű áru fér egy járműre;
  - zsúfoltak az utak (közlekedési dugóba kerülhetünk);
  - nagyon környezetszennyező.
- *vasúti*
  - ipari forradalom után terjedt el;
  - áruszállításra közepes és nagy távolságokra érdemes igénybe venni;
  - teherszállításban még ma is a vasút bonyolítja a legnagyobb forgalmat a szárazföldön;
  - sok utast és nagy mennyiségű árut képes szállítani;
  - kis kihasználtsággal ráfizetéses (csak teli szerelvényeket érdemes indítani, ill. egy mozdony sok vagon húz);
  - áruszállítás nem túl gyors;
  - kötött pályája miatt nem szállít háztól-házig (az árut a pályaudvarokon rakodni kell, ez pedig költséges);
  - villanyvontatású vasutak nem szennyeznek a környezetet;
  - személyszállításnál a nagysebességű expresszvonatok (pl. francia TGV, japán Sinkanszen) a gépkocsik, sőt a belföldi repülőjáratok vetélytársai lehetnek;

- elővárosi vonatok az ingázók hatalmas tömegeit szállítják munkába nap, mint nap a nagyvárosokat körülvevő agglomerációból, ill. este hazafelé;
- külön pályája a városi tömegközlekedésben előnyös, mert a metró vagy a villamos nem kerül dugóba.
- *kombinált* - „gördülő országút”, az áruszállítás egyik viszonylag új módja → kamionokat rakományostól vonatra rakják, és úgy szállítják át az országon → így kisebb lesz a közutak terhelése, kevesebb a dugó, csökken a légszennyezés, a zaj...;
- *vezetékes* - csővezetékeken lehet a legolcsóbban folyadékokat és gáz halmazállapotú anyagokat szállítani;
  - a vezetékek egészen a felhasználási helyig elmehetnek;
  - az elektromos áramot csak villanyvezetékeken tudjuk szállítani;
  - kábeleken információt is továbbíthatunk, pl. telefon, fax, internet, kábeltévé.

Vízen

- döntő része a tengereken, óceánokon zajlik + belvízi hajózás a folyókon, tavakon, csatornákon;
- ez a legolcsóbb szállítási mód;
- ez terheli legkisebb mértékben a természeti környezetet;
- hatalmas mennyiségű áru szállítását teszi lehetővé;
- elsősorban nagy távolságokra veszik igénybe;
- hátránya, hogy nagyon lassú, ezért főként nagy tömegű, nem romlandó árucikkek (pl. ásványi nyersanyagok, ipari alapanyagok, fémek, gépek) szállítására használják;
- légi közlekedés általánossá válása miatt a személyszállításban ma már csekély jelentőséggel bír, pl. átkelőhajók (rév, komp), sétahajók, üdülőhajók (úszó hotelek) stb. + esőerdőkben nincsenek utak, de a bővizű folyókon egész évben jól lehet közlekedni.

Levegőben

- ez a legmodernebb közlekedési és szállítási mód;
- itt alkalmazzák a legfejlettebb technikákat, ez a terület fejlődik a legdinamikusabban;
- leggyorsabb közlekedési, szállítási mód;
- elsősorban nagy távolságokra érdemes igénybe venni;
- nagyon drága;
- főként turisták és üzletemberek használják;
- kis tömegű, de értékes vagy gyors szállítást igénylő árucikkeket juttatnak ilyen módon a rendeltetési helyükre, pl. gyógyszer, fegyvert, ékszert, csúcstechnikás eszközöket, postát, napocsibét, tojást, vágott virágot, gyorsan romló termékeket...;
- nagyon környezetszennyező (légszennyezés, zajszennyezés);
- terrorfenyegetettség miatt (2001. szeptemberét követően) némiképp csökkent a légi közlekedés szerepe a személyszállításban.